

JAN HOEL
SPRÅKRÅDET I NORGE

Hvordan fungerer fagtermer i asymmetrisk kommunikasjon?

Om to små resepsjonsundersøkelser om fagterminologi

Innledning

Det er gjort få undersøkelser av hvordan fagtermer fungerer i kommunikasjon mellom fagfolk og vanlige språkbrukere, det jeg ovenfor har kalt "asymmetrisk kommunikasjon". Dette kan undersøkes ved for eksempel å observere språkbrukernes reaksjoner på fagterminologiske stimuli i relevante kontekster. Med "resepsjonsundersøkelse om fagterminologi" mener jeg her 'undersøkelse av hvordan fagtermer blir forstått *i isolasjon*', når personer besvarer enkle spørsmål uten slik kontekst og viser om de kjenner det semantiske innholdet i en term, altså begrepet bak termen.

I år 2000 utførte Statens informasjonstjeneste en enkel spørreundersøkelse av hvordan noen sentrale ord i norsk politikk og samfunnsliv ble forstått av et representativt utvalg av befolkningen. Man undersøkte forståelsen av "forvaltningsord" som *prioritere, hjemmel, innovasjon, prinsipielt*. Et statistisk signifikant resultat var – ikke overraskende – at utdanning er en faktor som påvirker folks ordforståelse. Det kom ikke fram gjennomgående kjønnsforskjeller, men to ord, *innovasjon* og *infrastruktur*, ble forstått av en større andel menn enn kvinner. Alder hadde lite å si for forståelsen. Undersøkelsen er omtalt i Språkrådets meldingsblad *Språknytt* nr. 3/2000 side 18 f.

Bakgrunn

Høsten 2010 hadde Språkrådets fagråd for terminologi og fagspråk ansvaret for institusjonens årlige språkdag. I den forbindelse fikk fagrådet utført to spørreundersøkelser om befolkningens forståelse av faguttrykk, én på det medisinske fagområdet, en annen på området klimaforskning. Disse ble antatt å være fagområder som folk flest i noen grad må forholde seg til, enten i møte med helsetjenesten eller som medieforbrukere.

Det ble i samråd med fagekspertise på de to områdene valgt ut fem medisinske termer og ti klimatermer som man ville spørre respondenter om riktig betydning av. For hver av termene

ble det utformet tre svaralternativer. I den medisinske undersøkelsen (heretter "MU") var termene og svaralternativene i fire av tilfellene ettordsuttrykk. I klimaundersøkelsen (heretter "KU") var termene i åtte av tilfellene sammensatte ettordsuttrykk, i to tilfeller flerordsuttrykk. Svaralternativene var her utformet som definisjoner. Siktemålet var at både uttrykk og svaralternativer skulle være lette å oppfatte.

Nærmere om de to undersøkelsene

Begge undersøkelsene var såkalte omnibusundersøkelser og ble utført av gallupinstituttet Respons analyse AS i september 2010. Slike undersøkelser er satt sammen av mange ulike temaer med tilhørende spørsmål på vegne av flere oppdragsgivere. Undersøkelsene inneholder et fast sett med bakgrunnsvariabler og gjennomføres regelmessig etter et standardisert opplegg med et landsomfattende utvalg respondenter som er forhåndsbestemt etter en metode for utvalgstreking som sikrer at tilfeldighetsprinsippet overholdes. Undersøkelsene foretas enten på telefon eller ved hjelp av et internettpanel.

MU ble gjennomført på telefon, KU på Internett. Begge omfattet 1 000 respondenter over 18 år, og resultatene er dermed representative for den norske befolkningen over 18 år. Resultatene ble vektet etter kjønns- og alderssammensetningen i befolkningen, og de skal tolkes innenfor nærmere feilmarginer når det gjelder de viktigste bakgrunnsvariablene, $\pm 1,1$ – $3,0$ prosentpoeng for MU, $\pm 0,6$ – $3,0$ prosentpoeng for KU.

For å unngå statistiske feil som følge av spørsmålenes og svaralternativenes rekkefølge ble disse lest opp (telefon) eller vist (Internett) for respondentene i tilfeldig vekslende rekkefølge.

Metodiske begrensninger og svakheter

Respondentene fikk følgende beskjed i de to undersøkelsene:

Nå følger noen spørsmål som vi gjennomfører for Språkrådet. Jeg skal lese opp fem uttrykk som blir benyttet innen medisin, med tre svaralternativ for hvert av dem om hva det betyr. For hvert uttrykk vil jeg at du oppgir det svaralternativet du tror er det riktige.

Så følger noen spørsmål som vi gjennomfører for Språkrådet. I det følgende presenteres ti uttrykk som blir benyttet i klimadebatten. For hvert av dem gir vi deg tre svaralternativ for hva dette kan bety. For hvert uttrykk vil vi at du krysser av for det svaralternativet du tror er det riktige.

Respondentene bes altså oppgi hva de *tror* er riktig svaralternativ. Resultatene viser altså strengt talt ikke hva respondentene vet. De kan være usikre, men likevel velge rett svar, eller de kan gjette rett svar. De har også en mulighet til å resonnerer seg fram til rett svaralternativ ved å utelukke de andre to. Dessuten vil noen svaralternativ kunne virke forklarende og dermed bidra til rett svar. I MU var det også mulig å svare "Vet ikke", men dette alternativet ble ikke lest opp for respondentene.

I normal språklig kommunikasjon er det mulig å utlede et ords betydning av konteksten det forekommer i. I disse undersøkelsene var ikke det mulig.

Internettundersøkelsen har mulige feilkilder som telefonundersøkelsen ikke har. For det første er svartiden ubegrenset, så respondentene kan søke hjelp av ulike slag. Dessuten har færre eldre enn yngre personer tilgang til Internett, og det kan påvirke respondentutvalgets representativitet.

Undersøkelsene gjelder bare de termene som ble undersøkt. Det kan ikke trekkes allmenngyldige slutninger av resultatene. Derfor kan tolkninger av resultatene bare betraktes som mulige *tendenser*.

Svaralternativene i slike undersøkelser bør alle være seriøse, og nonsenssvar må unngås for ikke å hjelpe respondentene til rett svar. I MU er det prinsippet overholdt. I KU ble det åpnet opp for at ett av de tre svaralternativene *kunne* være noe mindre seriøst enn de to andre. I den grad dette har påvirket resultatene av KU, må det innebære at respondentene ville ha skåret dårligere om alle alternativene hadde vært helt seriøse.

MU – den medisinske undersøkelsen

Spørsmålene

Dette er uttrykkene som ble undersøkt, med svaralternativer. Rett svar står i kursiv.

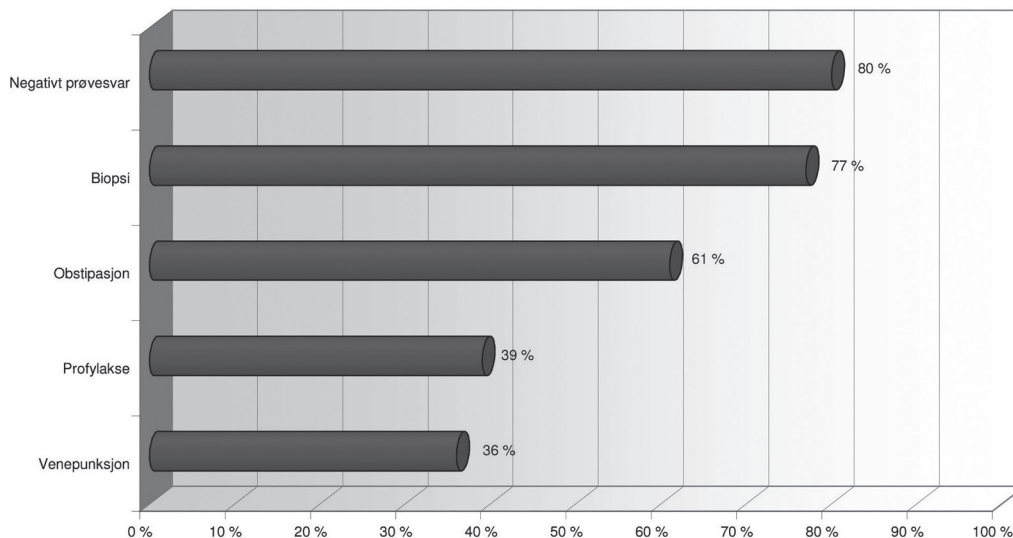
- a) Venepunksjon
  - 1 *Blodprøvetaking*
  - 2 Blodpropp
  - 3 Blødning
- b) Profylakse
  - 1 Blodforgiftning
  - 2 Svangerskapskomplikasjon
  - 3 *Forebygging*
- c) Biopsi
  - 1 *Vevsprøve*
  - 2 Blodprøve
  - 3 Synsprøve
- d) Negativt prøvesvar
  - 1 Prøveresultat som tyder på sykdom
  - 2 *Prøveresultat som ikke tyder på sykdom*
  - 3 Prøveresultat som ikke kan tydes
- e) Obstipasjon
  - 1 Tvangstanke
  - 2 Fedme
  - 3 *Forstoppelse*

Hypoteser

Mange medisinske termer består helt eller delvis av fremmedord. Fremmedord kan gjøre en term lite gjennomiktig eller motivert og bidra til at den ikke er umiddelbart forståelig. To av de fem uttrykkene inneholdt ikke språkmateriale som kan regnes som fremmedord, nemlig "venepunksjon" og "negativt prøvesvar". Vi antok derfor at disse kunne få høy skår blant respondentene. Vi forsøkte dessuten å unngå fremmedord i svaralternativene. Vi regnet likevel med at mange ville få problemer med begrepet bak "negativt prøvesvar" fordi bruken av "negativ" her kan være forvirrende. Vi antok altså at "venepunksjon" ville oppnå høyest skår.

Resultater

Figuren under viser en rangert oversikt over riktige svar.

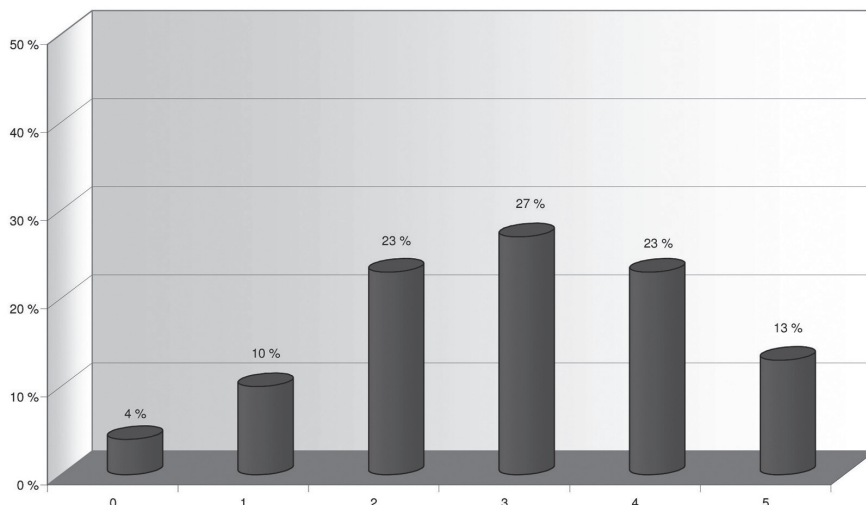

Kilde: Respons Analyse AS

I strid med hypotesen svarte altså flest, 80 % eller fire av fem respondenter, riktig på "negativt prøvesvar", og færrest, 36 % eller bare hver tredje respondent, riktig på "venepunksjon". Det viser at leksikalsk gjenkjenning av ordmateriale ikke er tilstrekkelig for den semantiske eller begrepsmessige forståelsen. En term må også være semantisk motivert, dvs. begrepsdekkende. "Negativt prøvesvar" er motivert både leksikalsk og semantisk, mens "venepunksjon" bare er leksikalsk motivert. Sistnevnte term er jo upresis; "venepunksjon" betegner bare et ledd i "blodprøvetaking". "Venepunksjon" kan derfor innenfor rammen av denne undersøkelsen hevdes å være en dårlig og til dels misvisende term.

Signifikante funn

I gjennomsnitt hadde respondentene 2,9 riktige svar, og 63 % svarte riktig på tre eller flere av termene. Som figuren under viser, var det bare 13 % av utvalget som svarte riktig på alle fem spørsmålene, og 23 % på fire av dem. Dette kan tyde på at en forholdsvis stor del av befolkningen har problemer med å forstå medisinsk terminologi.

Kilde: Respons Analyse AS

Liksom i undersøkelsen fra år 2000 som er nevnt innledningsvis, var det klar sammenheng mellom antall riktige svar og utdanningsnivå. Forståelsen øker i takt med antall års utdanning. Blant dem som svarte riktig på tre eller flere spørsmål, øker antall riktige svar jevnt fra 51 % blant dem med lavest utdanning (inntil 3 års utdanning utover grunnskolen) til 76 % blant dem med høyest utdanning (mer enn 6 års utdanning utover grunnskolen).

I motsetning til i 2000 undersøkelsen, skåret personer over 60 år dårligere i denne undersøkelsen enn yngre personer over 18 år. I mange tilfeller svarte personer over 60 år uoppfordret "Vet ikke". Grovt sagt er det personer mellom 30 og 60 år som gjør det best i undersøkelsen. Det er ikke overraskende. Alder korrelerer med utdanning, og flere tar høyere utdanning i dag enn tidligere.

Det resultatet som er mest overraskende, er at kvinner skåret signifikant bedre enn menn. Mens 67 % av kvinnene svarte riktig på tre eller flere spørsmål, var tilsvarende andel 59 % blant mennene. Dette kan skyldes at kvinner generelt er mer opptatt av helse enn menn.

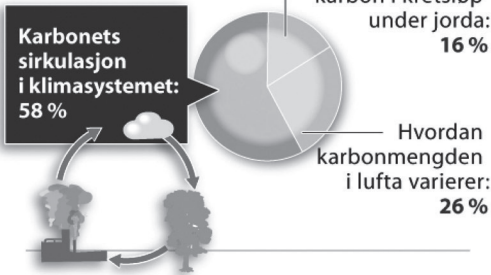
KU – klimaundersøkelsen

Spørsmålene

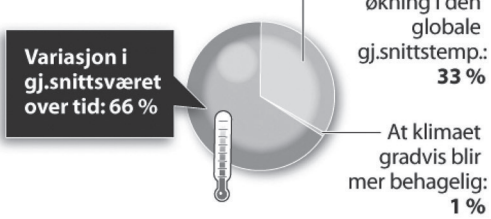
De ti faguttrykkene i denne undersøkelsen er vist under, sammen med svaralternativene. Rett svaralternativ vises også, dessuten hvordan svarene på det enkelte spørsmål fordelte seg prosentvis. (Kilder for figurene: Nyhetsgrafikk og Respons Analyse AS.)

● Riktig svar ● Galt svar

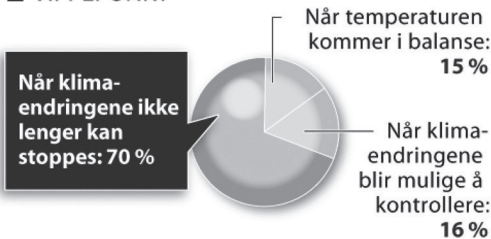
KARBONSYKLUS

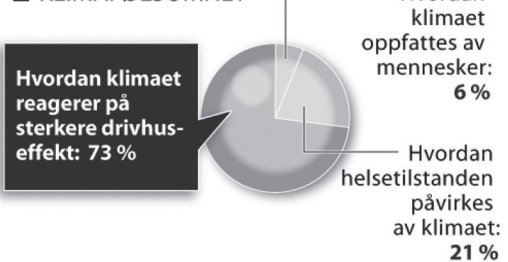
KLIMAENDRING

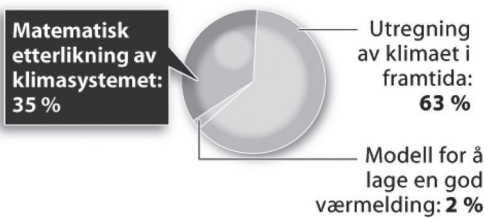
VIPPEPUNKT

KLIMAFØLSOMHET

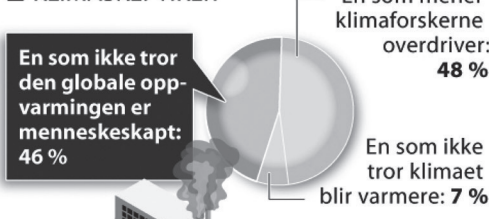
KLIMAMODELL

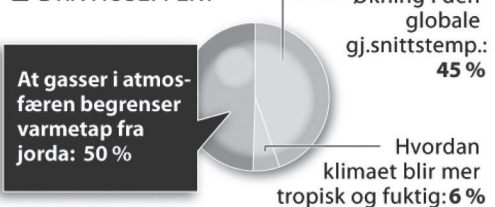
TILBAKEKOPLING

KLIMASKEPTIKER

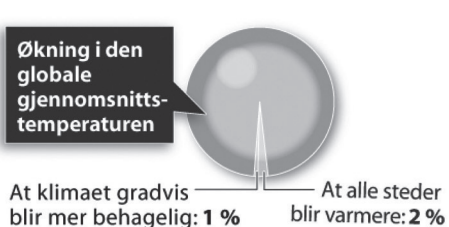
DRIVHUSEFFEKT

FORSKJELLEN MELLOM VÆR OG KLIMA

GLOBAL OPPVARMING

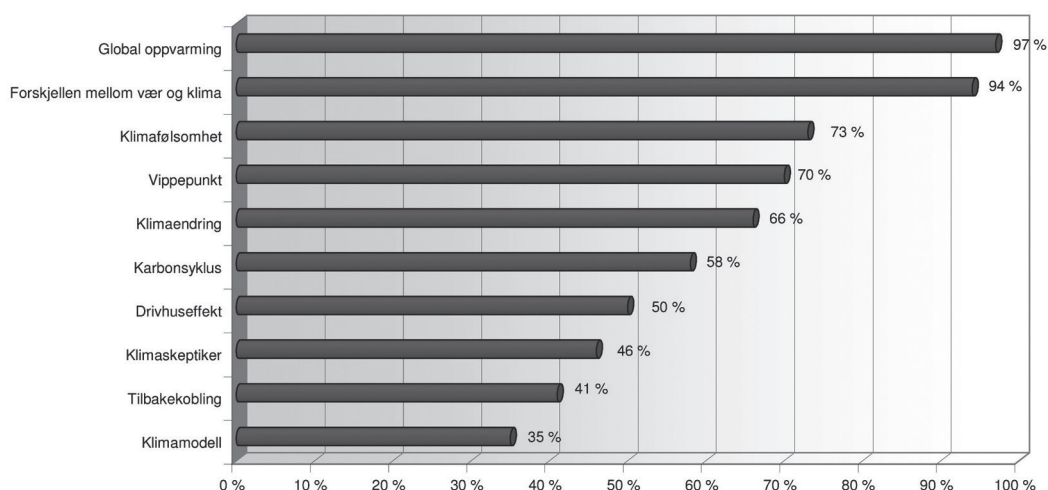

Hypoteser

En uformell förhåndstest av uttryckene og svaralternativene hadde vist at uttrykkene "vippepunkt", "klimamodell" og "tilbakekopling" var mindre kjent enn de øvrige. Det ble antatt at velkjente uttrykk som "klimaendring", "drivhuseffekt" og "global oppvarming" ville ha et kjent begrepsinnhold for de fleste.

Resultater

Figuren nedenfor viser en rangert oversikt over riktige svar.

Kilde: Respons Analyse AS

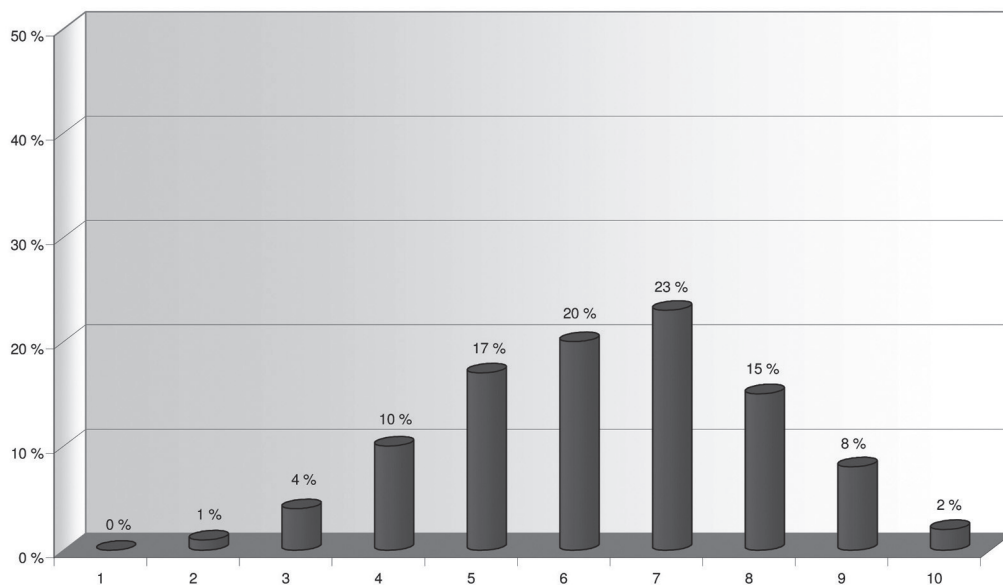
Det var stor variasjon mellom uttrykkene med hensyn til antall riktige svar. Med en spredning mellom 35 % og 97 % var variasjonen større enn i MU, der den lå mellom 36 % og 89 %. Hele 97 % svarte rett på "global oppvarming", i tråd med hypotesene. At bare 66 % og 50 % svarte rett på henholdsvis "klimaendring" og "drivhuseffekt", var imidlertid overraskende. Likeledes var det i strid med hypotesene at så mange som 70 % ga riktig svar på "vippepunkt". Derimot holdt hypotesene stikk for "tilbakekopling" og "klimamodell", som var de to uttrykkene som færrest svarte rett på, henholdsvis 41 % og 35 %.

Signifikante funn

I gjennomsnitt hadde respondentene 6,3 riktige svar av ti mulige, altså noe mer enn gjennomsnittet 2,9 riktige av fem mulige i MU. Dessuten svarte 68 % rett på seks eller flere av faguttrykkene. Sammenlignet med MU var det altså noen flere (5 prosentpoeng) som klarte 60 % eller mer av spørsmålene. Som figuren under viser, var det imidlertid bare 2 % av utval-

get som svarte rett på alle spørsmålene, mot 13 % i MU, og bare 8 % svarte rett på ni av de ti spørsmålene, mot 23 % på fire av fem spørsmål i MU. Det var altså lettere å få høy skår i KU, men vanskeligere å få alt eller nesten alt riktig. Det *kan* tyde på at vanskelighetsgraden for spørsmålene var noe lavere og mer ulik i KU enn i MU. Forklaringen kan være av de tre svaralternativene for hvert uttrykk i KU *kunne* være noe mindre seriøst enn de andre. Det *kan* ha gjort det enklere å eliminere ett svaralternativ og få høy skår. En annen forklaring kan være at de undersøkte klimauttrykkene er bedre kjent i befolkningen enn de undersøkte medisinske termene.

Kilde: Respons Analyse AS

Liksom i MU øker forståelsen av uttrykkene med økende utdanning. Blant dem som svarte rett på seks eller flere spørsmål, øker antall riktige svar jevnt fra 54 % blant dem med lavest utdanning (inntil 3 års utdanning utover grunnskolen) til 84 % blant dem med høyest utdanning (mer enn 6 års utdanning utover grunnskolen). I MU var de tilsvarende tallene (for tre eller flere riktige svar av fem) hhv. 51 % og 76 %. Men om man bryter ned tallene på de enkelte faguttrykkene, viser det seg at utdanning her har signifikant innvirkning på forståelsen bare i halvparten av tilfellene:

- Klimamodell
- Klimaskeptiker
- Drivhuseffekt
- Karbonsyklus
- Vippepunkt

Utdanningsnivå har ingen eller bare marginal slik innvirkning i disse tilfellene:

- Tilbakekopling
- Klimaendring
- Klimafølsomhet
- Forskjellen mellom vær og klima
- Global oppvarming

Det er ikke enkelt å forklare hvorfor utdanning skulle gi akkurat disse utslagene. En mulighet er at de uttrykkene der utdanning har innvirkning på forståelsen, inneholder lånord, til dels tekniske, som "modell", "skeptiker", "effekt", "karbon", "syklus". Dette gjelder ikke i samme grad uttrykkene der utdanningsnivå ikke har særlig innvirkning, med unntak av "global". Betydningen av "vippepunkt" kan nok lett utledes, for noe "er på vippen" når det er avgjørende for en gitt tilstand.

I KU hadde alder ingen *systematisk* avgjørende betydning for forståelsen av faguttrykkene.

Som i MU påvirker imidlertid respondentenes kjønn forståelsen av faguttrykkene. I KU er det imidlertid ikke en gjennomgående tendens; den gjelder med statistisk signifikans bare for seks av de ti uttrykkene. Menn forsto følgende termer bedre enn kvinner:

- Klimamodell (42 % – 28 %)
- Klimaskeptiker (50 % – 41 %)
- Drivhuseffekt (61 % – 38 %)
- Karbonsyklus (63 % – 53 %)
- Vippepunkt (78 % – 61 %)
- Klimaendring (70 % – 62 %)

Det var liten eller bare marginal forskjell mellom menns og kvinners forståelse i disse tilfellene:

- Tilbakekopling
- Klimafølsomhet
- Forskjellen mellom vær og klima
- Global oppvarming

Menn skåret således i snitt bedre enn kvinner. Mens 56 % av kvinnene svarer rett på seks eller flere spørsmål, er tilsvarende andel 78 % blant mennene.

Hvordan kan en slik forskjell forklares? Om vi sammenligner uttrykkene der bakgrunnsvariabelen *utdanning* hadde ingen eller marginal innvirkning på forståelsen, med uttrykkene i samme kategori for bakgrunnsvariabelen *kjønn*, finner vi at de fire sistnevnte er felles. Kan det være at disse uttrykkene oppleves som mindre tekniske og mer gjennomsiktede? I så fall, hvorfor skulle kvinner skåre dårligere enn menn på uttrykket "klimaendring", som er temmelig gjennomiktig? Er det rett og slett slik at menn interesserer seg mer for naturvitenskapelige forhold og dermed har noe større kunnskaper og forståelse på området?

Konklusjoner

Det må gjentas at resultatene bare gjelder de faguttrykkene som er undersøkt, og at tolkninger av resultatene bare kan ses på som mulige tendenser.

De to undersøkelsene gir lignende resultater, om enn i ulik grad. I MU har bakgrunnsvariablene *utdanning*, *alder* og *kjønn* signifikant innvirkning på resultatene. Og kvinner forstår noe bedre enn menn.

I KU er tendensene ikke så klare. Alder har ingen *systematisk* innvirkning. Utdanning og kjønn har signifikant innvirkning for bare noen av de undersøkte uttrykkene, men tilstrekkelig til at undersøkelsens gjennomsnittsverdier peker i samme retning som i MU.

At utdanning påvirker folks ordforståelse, burde være ukontroversielt. At kjønn skulle være avgjørende, er kontroversielt. Innenfor de rammene som denne artikkelen setter, må vi nøye oss med å antyde at ulike interessefelter hos menn og kvinner *kan* bidra til en forklaring.

Det kan hevdes at utvalget av faguttrykk er tilfeldig eller lite representativt, og at svaralternativene ikke alltid er gode nok. Det kan dessuten tenkes at noen av de etablerte faguttrykkene er mindre gode og skygger for rett forståelse.

Om vi ser på uttrykket "klimaskeptiker" i KU, fordelte svarene seg slik på alternativene:

'en som ikke tror den globale oppvarmingen er menneskeskapt' (rett svar)

50 % av mennene, 41 % av kvinnene

'en som mener klimaforskerne overdriver'

44 % av mennene, 51 % av kvinnene

'en som ikke tror klimaet blir varmere'

Er termen dårlig? Det kan ikke være tvil om at alle de tre alternativene *kunne* være riktige. Skepsis dreier seg jo nettopp om å stille seg tvilende eller mistroisk til noe.

Ser vi til slutt på de to uttrykkene "drivhuseffekt" og "global oppvarming", viser det seg at ett og samme svaralternativ forekommer i begge spørsmålene, nemlig:

"Økning i den globale gjennomsnittstemperaturen"

Dette alternativet er rett svar for "global oppvarming", men kunne like gjerne ha vært rett svar for "drivhuseffekt", for det er jo snakk om en "effekt" eller "virkning". For "drivhuseffekt" oppgis i stedet følgende som rett svar: "At gasser i atmosfæren begrenser varmetap fra jorda". Det angir neppe en effekt, men snarere en årsak, noe som er egnet til å skape forvirring hos respondentene. "Global oppvarming" er det faguttrykket som flest (97 %) besvarer korrekt. Vi kan anta at uttrykket er en god og velmotivert term, og at det rette svaralternativet passer godt til uttrykket. For "drivhuseffekt" oppgir hele 45 % av respondentene feilaktig "Økning i den globale gjennomsnittstemperaturen" som rett svar, mens 50 % velger rett svaralternativ. Respondentene er nok i tvil fordi de ser etter en effekt i svaralternativene. Konklusjonen må bli at "drivhuseffekt" er en dårlig motivert term for det begrepet den er ment å dekke. Dermed bidrar også svaralternativene til forvirringen.

Avslutningsvis må det sies at disse to undersøkelsene viser hvor kritisk utvalget av termer og utformingen av svaralternativene er for resultatene. Det ligger mange mulige feilkilder i selve undersøkelsen.

De to spørreundersøkelsene er å finne her: www.sprakradet.no/nb-NO/Tema/Terminologi-og-fagspraak/Sporreundersokelser.